

FEUILLETON

DE LOF DER ZOTHEID OP HET TANDHEELKUNDIG ONDERWIJS TE UTRECHT*)

G. DEKKER

Trefwoorden: Onderwijs – Universiteit

1. Ter inleiding

Is het nog géén uwer bekend langs welke wegen ik mij voorstel u de komende drie kwartier te voeren, zo kan de ruimte waarin wij ons deze ogenblikken met elkander bevinden, het Groot Auditorium van de Utrechtse Universiteit, met zijn historische en geografische bepaaldheid, mogelijk een geschikt vertrekpunt betekenen voor dit laatste college.

Om de gedachte aan de profaniteit een tandheelkundig afscheidscollege te doen plaatsvinden in dezelfde grote kapittelzaal van de Dom, waar in 1579 de Unie van Utrecht plaatsvond, enigszins weg te nemen, moge dan allereerst opgemerkt worden, dat ten tijde van de oprichting van onze Universiteit hier de eerste collegezalen waren. En de leden van de tandheelkundige subfaculteit gevoelen zich heden dan ook allermindst universitaire 'inkruipsels', hoewel het prefix 'sub' te allen tijde tot bescheidenheid maant.

Wij bevinden ons dan verder in de onmiddellijke nabijheid van de Utrechtse Dom, gescheiden van de Domkerk door een plein, waar in de bestrating de omtrek van het in de 17e eeuw (1674) verloren gegane lengteschip van de kathedraal is aangegeven.

Verkeren wij thans in de, destijds tot het Domkapittel behorende vergaderingruimte, zo was het op korte afstand, dat als onderdeel van het geestelijk leven de kerkmuziek tot grote bloei kwam. Er is sprake van een tweede Nederlandse school op het einde van de 15e eeuw, waarin door de in Utrecht geboren componist, cantor en organist *Jacob Obrecht* de meerstemmige muziek tot een verbazingwekkende virtuositeit werd opgevoerd.¹ Een proeve hiervan heeft u nog zojuist kunnen beluisteren, toen de organist Peter van Dijk voor u een

compositie van *Obrecht**) op het orgel uitvoerde. Zoals niet zelden bij grote Nederlanders ook toen reeds het geval was, zien wij *Obrecht* op veertigjarige leeftijd de Nederlanden verlaten om uiteindelijk in Italië te eindigen. Ook voor één van zijn leerlingen, die enige jaren in de Domkerk koor-knaap was en aan wie overigens het zangonderwijs minder goed besteed moet zijn geweest, gold, dat de Noordelijke Nederlanden onvoldoende boden om de ontwikkeling van een uiterst begaafd jongmens tot geleerde van het allergrootste formaat, mogelijk te maken. *Desiderius Erasmus*, om wie het hier gaat, vertrok na zijn verdere opleiding in Deventer en Den Bosch en zijn studies in het nabij Gouda gelegen klooster te Steyn te hebben beëindigd, naar Frankrijk, Engeland, Zwitserland en Italië.

De lof der zotheid

Overdenkingen over het Tandheelkundig Onderwijs te Utrecht

Al ware het slechts door het citeren van enkele uitspraken van een aantal grote deskundigen – ik moet er helaas van afzien thans de betekenis van *Erasmus* te belichten als taalkundige, als verbreider van de humanistische gedachte en als, zij het om zijn ambivalente houding fel bekritiseerd theoloog ten tijde van de reformatie.

Wij zullen aan dit alles voorbijgaan, om te belanden bij die ene schepping, die gemaakt heeft dat *Erasmus* nog tot de hedendaagse gelezenen behoort: zijn 'Moriae Encomium' of 'De Lof der Zotheid'.^{2a, b} Wordt deze verhandeling wel aangeduid als een 'Spielerei' overeenkomstig *Erasmus*

'eigen uitlating dat het een 'beuzelarij' betrof, ik waag het te betwijfelen of het allemaal zo onschuldig was bedoeld. In ieder geval is er bijzonder veel ernstige kritiek geweest op het gretig gelezen en tijdens *Erasmus*' leven reeds vele malen herdruktè werkje. Ja, zelfs 4½ eeuw later baart de satire naast bewondering voor de werkelijk onvoorstelbare kennis van de Griekse en Romeinse literatuur, alsmede van het Nieuwe Testament, verwondering over de scherpe wijze, waarop soms ten aanzien van geestelijke waarden de pen werd gevoerd.

Geachte toehoorders, tracht u zich anno 1509 *Erasmus* in te denken, wanneer hij na een verblijf van drie jaren, Italië verlaat en te paard de Zwitserse Alpenpas, de Septimer, overtrekt om hierna ten dele varende over de Rijn tenslotte de moeizame reis via de Nederlanden en de Noordzee naar Engeland te voltooien. Door een citaat uit het fraaie proza van de Nederlandse cultuurhistoricus *J. Huizinga* worden wij hierbij geholpen³:

'Onder het rijden over de bergpassen was zijn rusteloze geest, nu enkele dagen door geen gezette arbeid geboeid, bezig met alles wat hij in de afgelopen jaren gestudeerd en gelezen had, met alles wat hij gezien had. Wat een ambitie, wat een zelfbedrog, wat een hoogmoed en inbeelding, waar de wereld vol van was! Hij dacht aan *Thomas More*, die hij nu spoedig zou terugzien, de geestigste en wijste van zijn vrienden, met die naam *Moros*, Grieks voor dwaas, die zo weinig bij zijn wezen paste. En in het vooruitzicht van de vrolijke scherts die hij zich van het verkeer met *More* opnieuw beloofde, rees voor zijn geest dat meesterstuk van humor en wijze ironie, *Moriae Encomium*, de Lof der Zotheid. De wereld als het tafereel der algemene dwaasheid, de dwaasheid als het onmisbare element, dat leven en samenleving mogelijk maakt.'

Aldus ontstond de Lof der Zotheid, die als klein onderdeel van *Erasmus*' tien folio-delen in beslag nemend oeuvre tot op de dag van heden werkelijk levend is gebleven.

'In de Lof der Zotheid gaf *Erasmus* iets wat geen ander dan hij aan de wereld had kunnen geven.'

Erasmus kwam te Londen aan, nam zijn intrek in *More*'s huis en schreef daar, weer eens gekweld door het graveel – niergruis zouden wij heden zeggen – in enige dagen het volmaakte kunstwerk neer, dat hem helder voor ogen moet hebben gestaan.

In mijn verlangen *Erasmus* óók aandacht te laten besteden aan een aantal zaken, die mij tijdens mijn loopbaan aan deze Universiteit bezighielden, heb ik mij aan een boude fantasie gewaagd door *Erasmus*, zoals

*) Tekst van het afscheidscollege gegeven in de Aula van het Academieggebouw aan het Domplein op 26 februari 1981, ter gelegenheid van het neerleggen van het ambt van gewoon hoogleraar in de Parodontologie aan de rijksuniversiteit te Utrecht.

*) 'Agnus Dei' uit de Missa 'Salve diva parens'

het zich voorlopig laat aanzien, het eeuwige leven te geven, zodat ik hem vanmiddag aan u kan voorstellen, wanneer hij na een eerste bezoek in de dertiger jaren van deze eeuw, thans, anno 1981, opnieuw Utrecht en speciaal de universitaire tandheelkundige subfaculteit bezoekt.

Ik moge hem hiertoe sprekende bij u invoeren, waarbij ik andermaal en nog niet eens voor het laatst een beroep doe op de elasticiteit van uw aller voorstellingsvermogen. Het woord is thans aan *Erasmus*.

2. Erasmus verhaalt over zijn bezoek aan Utrecht in 1981

Na mij in Wijk bij Duurstede te hebben ontscheept, bereikte ik te paard de Jutfaseweg, alwaar ik niet terstond de situatie herkende. Onder meer bleek het halfronde kasteel van Tholen verlaten en was ook de poort van het Instituut gesloten.

Na mijn paard aan de omheining van een aangrenzende stenen barak te hebben vastgemaakt, trad ik daar binnen en belandde in een corridor, die met zorgelijk kijkende personen was gevuld. Nu hebben afwijkingen van het gebit hun invloed op de geest, doch de hier wachtenden gaven blijk aan een uitzonderlijke stress onderhevig te zijn. Weldra volgde de ontknoping: het waren in het geheel geen patiënten van het Tandheelkundig Instituut, dat verplaatst bleek te zijn, doch ik bevond mij in de vertrekken van de Universitaire Gezondheidsdienst en de wachtenden bestonden hoofdzakelijk uit overwerkte docenten van de Universiteit.

Ik werd intussen verwezen naar een schip, waar zich de overblijfselen van de tandheelkundige nederzetting moesten bevinden en trof daar een aantal opgewekte en toch vaatwassende jongelui, aangekleed in fiere boezeroenen, die niet volstonden mij water te verschaffen voor het drinken van mijn ros, doch die ook bereidwillig uitlegden hoe de kennelijk verplaatste 'tandenkliniek' te bereiken. Dit was mogelijk op twee wijzen: via de Utrechtse binnenstad en tenslotte langs de zogenoemde Wet tot

de Wetenschap òf over De Bilt via de Universiteitsweg. Wanneer twee bestemmingsaanduidingen tot hetzelfde doel voeren, mag men deze begrippen als gelijk beschouwen, en zo gewerd mij dat Wetenschap en Universiteit kennelijk identiek zijn, hetgeen mij niet zo zeer verwonderde als wel het feit, dat de ambachtelijke tandheelkunde kennelijk een plaats binnen het Mekka van De Uithof had weten te veroveren.

Intussen verkoos ik de route door de weinig veranderde binnenstad, die wel een wat verlaten indruk maakte, door mij toegeschreven aan een nog ernstiger ziekte dan ten tijde van mijn bezoek in 1509 heerste, toen het nog mogelijk was de slachtoffers van de Sint Jobs plaghe – syfilis zou men thans zeggen – buiten de stadsmuren te begraven, terwijl thans honderden grafzuiltjes langs grachten en straten waren opgericht.^{4, 8}

Op het Domplein stond altijd nog die halve Domkerk. Hoeveel imposanter was dit ten tijde van Meester *Obrecht*, die destijds ons tiental koorknappen de zangkunst onderwees en later, in 1492, toen ik door de bisschop tot priester werd gewijd.

Overigens, ook hier weer talloze graven met zuiltjes!

Ik bereikte via de Weg tot de Wetenschap tenslotte een jaarlijk magistraal bouwsel – een soort gelaagd konijnenhok met talloze voedergaten en vond na enig zoeken een paardenvijver met toevoersweg tot het water. Daar liet ik het rossinant veilig achter om vervolgens het zich spontaan openende gebouw binnen te treden. Ook hier waren de gevolgen van de epidemie waarneembaar aan de vele graven op de binnenplaatsen. De ter aarde bestelden waren van grotere importantie, hetgeen op dit Instituut goed voorstelbaar is, getuige de hogere en in oranje kleur geschilderde ronde grafzuiden.

Na mijn langdurig verblijf aan de Sorbonne en te Oxford heb ik de ervaring, dat ik mij het beste bevind in de bibliotheken van dergelijke wetenschappelijke instellingen en het geluk wilde, dat ik hier op 'Tandheelkunde' linea directa belandde.

Een aldaar bedrijvig rondlopende dame verklaarde, dat deze fraaie bibliotheek haar domein, haar keizerrijk was en bracht mij – hoewel ik tegenstribbelde – naar de bibliothecaris, die bezig was naar het mij voorkwam, boeken te illustreren. Doch laat ik eerst mijn tegenstribbelen verklaren. Het zelfstandig de weg kunnen vinden in een bibliotheek is kenmerkend voor de erudiet en zo meende ik ook aanspraak op enige zelfwerkzaamheid te mogen maken, maar de bibliothecaris overtuigde mij later, dat dit onbegonnen werk was. Het systeem was er op gericht, dat door hem boeken en tijdschriften voor de studenten werden opgezocht.

'Och, Desiderius' voegde hij mij gemeenzaam toe, 'wat kan de student van vandaag nu nog zelf doen? Ze kennen maar amper één enkele moderne taal. Laatst kreeg ik een met veel moeite opgezochte Duitse publicatie van een derde-jaarsstudent terug met de opmerking 'dat hij daar niets aan had'. 'Kunt u dan geen Duits lezen?' vroeg ik. En het antwoord luidde: 'Lezen misschien wel, maar dan begrijp ik het nog niet!'. 'Overigens', vervolgde de bibliothecaris zijn uiteenzetting, 'overigens hebben wij hier in Utrecht nog niet te klagen. Het schijnt, dat de studenten van de V.U. in Amsterdam niet eens meer kunnen schrijven.' De vrijheid om niet meer aan deze verplichting te moeten voldoen, vond ik zelfs voor een Vrije Universiteit te ver gaan en in mijn behoefte tot iets minder pijnlijks te komen, uitte ik mijn verwondering over de illustratieve arbeid, waar zoals reeds opgemerkt, de bibliothecaris mee bezig was. Evenals *Holbein* dit bij mijn geschilderde portret in 1523 op de afgebeelde boeken had gedaan, werd de snede van een aantal boeken met een vilt penseel van een tekst voorzien.⁵

'Maar gij kunt tegenwoordig toch ook de band bedrukken' was mijn vraag, maar volgens het antwoord had de markering op deze wijze het voorkómen van diefstal tot doel.

'Nu', riposteerde ik, 'daar zou ik dan de ernstigste maatregelen tegen nemen', en ik stelde voor de betrapte dief bijvoorbeeld één der handen af te hakken, maar de bibliothecaris verzocht mij minder luid te spreken en vertrouwde mij zachtjes toe, dat men zo min mogelijk over het euvel der diefstallen sprak, opdat de in overwegende mate nog eerlijke studenten ook maar niet op de verkeerde gedachte tot ontvreemding van boeken werden gebracht. En zacht fluisterend onthulde hij mij de min of meer recente diefstal van een videorecorder, een stofzuiger en de kas van de Almanakredactie. En was niet eens zelfs de brandkast van de directeur leeggehaald? En dit was dubbel erg geweest, want het trof iemand, die – misschien anders dan zijn naam zou doen vermoeden – in het veen wel degelijk op zijn turfjes placht te letten.

Evenwel, had ik het voornemen mij over het wel en wee van de tandheelkunde te overtuigen, zo stond de volledige documentatie tot mijn beschikking en zelfs kon ik een studiecel krijgen.

En passant merkte ik op door paus *Leo X* in 1517 al van mijn priesterlijke verplichtingen te zijn vrijgesteld, dat ik ook definitief vrij van het klooster was en dat ik dus niet per se een cel behoefde, maar dat ik deze als het zo uitkwam, natuurlijk graag zou accepteren.

Ik heb mij toen enige dagen verdiept in de commissieverslagen, oraties van hoogle-

raren, studenten-almanakken en tenslotte in het boekwerk 'Honderd jaar tandheelkundig onderwijs in Nederland'. En letterlijk en figuurlijk hervond ik mijzelf. Letterlijk, toen ik las op pagina 12 'Op 13 maart 1518 houdt Erasmus zijn rede 'Encomium Artis Medicae', lof der geneeskunde, voor de medische studenten te Leuven. Hij wijst reeds op de waarde van de mondhygiëne.' Hier moet ik wel een grote 'Maar' bij plaatsen, want ik kan mij niet alleen dit optreden niet meer herinneren, hetgeen aan mij kan liggen, want het is volgende maand 463 jaar geleden, maar zeker weet ik, mij nooit over de mondhygiëne enige mening te hebben aangematigd, zodat de bedoeling van deze gefantaseerde citering slechts geweest kan zijn de Utrechtse parodontoloog naar de kroon te steken. Ik, Erasmus, sta hier volkomen buiten.^{6, 7, 8, 35} Maar zei ik niet, mijzelf ook figuurlijk te hebben hervonden?

Het is bij de tandheelkunde als overal elders. Het tandheelkundig onderwijs is gelijk een spel. 'Ook hier geldt als bij het spel des levens, dat men een masker moet dragen, wil men zich kunnen handhaven. Is er niet sprake van een toneelstuk, waar elk met een ander masker optreedt en zijn rol speelt, tot de regisseur hem van het toneel afvoert? Verkeerd doet hij, die zich niet voegt naar het bestaande, en eist dat het spel geen spel meer zal zijn. Het is des waren verstandigen, om met al de mensen óf bereidwillig de ogen toe te doen, óf uit hoffelijkheid de verkeerde weg te gaan.'²

'De drijfkracht van al dat handelen is de Eigenliefde. Wie zichzelf niet behaagt, brengt niets meer tot stand. En daarom behoeven wij een kruiding des levens, die voorkomt, dat de woorden van de spreker verkillen en de dichter wordt uitgelachen', gelijk de Secretaris der Universiteit ten deel viel toen zijn nieuwjaarstoespraak te spiritueel bleek te zijn voor een medewerker van 'U' (w) universitaire schendblad.^{2, 9, 10}

Nogmaals herhaald, ik hervond mijzelf, overdacht gedurende een lange wandeling door De Uithof hoe groot Zotheids rol ook bij de tandheelkunde wel was en schreef het resultaat van mijn overdenkingen neer in een verhandeling, die ik doopte:

'DE LOF DER ZOTHEID'

Overdenkingen over het tandheelkundig onderwijs te Utrecht.

Enkele hoofdstukken hieruit wil ik u thans voorlezen, waarbij Stultitia, als verpersoonlijking van de dwaasheid en dus als het ware tegenbeeld van Minerva, zichzelf prijst in een lofredde op haar macht en nuttigheid.

3. De zotheid spreekt

'Hoe de mensen ook gewoonlijk over mij spreken – en ik weet maar al te goed, in welke kwade naam de Zotheid zelfs bij de

zotsten staat – toch beweer ik, dat ik en ik alleen door mijn goddelijke macht goden en mensen vrolijk maak. Dit wordt al bewezen door het feit, dat – zodra ik voor deze zo talrijke vergadering optreed om het woord te voeren – eensklaps uw aller aangezichten blinken van een ongekende en ongewone vreugde, dat gij plotseling het voorhoofd ontrimpelt en mij met een blijde en beminnelijke lach aanziet'.²

Ik ben voornemens mij van de 'collegetaal' van onze dagen te bedienen. 'Immers, het behoort zeker tot de niet onaardige geniegingen van u allen voor het meest uitheemse de meeste eerbied te koesteren. Mogen al sommigen wat hoger grijpen, zij moeten toch maar door lachen en handgeklap hun goedkeuring te kennen geven en naar het voorbeeld der ezels de oren bewegen om anderen in de mening te brengen dat zij alles goed begrijpen.

Maar genoeg hiervan. Ik haast mij nu tot mijn onderwerp te komen.'²

4. De onvolmaaktheid van het onderwijs; parade van de oerrende tandheelkundige kroondocenten; van klaaghuis tot huis der vreugde

Ging de snelle naoorlogse ontwikkeling van de wetenschap niet aan de tandheelkunde voorbij, toch vergden de technologische verbeteringen géén essentiële herziening van het onderwijs, dat bleef bestaan uit preklinische practica en de behandeling van patiënten. Een in 1940 opgeleid tandarts zou na kortdurende omscholing technisch snel bekwaam te maken zijn voor het

beoefenen van de tandheelkunde in een moderne praktijk.

Een situatie, die het tandartsschap mogelijk deelt met de theoloog ten plattelande, maar zeker niet met de arts, apotheker of jurist.

Wanneer dan toch het tandheelkundige onderwijs aan één voortdurend wijzigingsproces onderhevig was, valt dit toe te schrijven aan Zotheids zegeningen. Want ware het zonder haar aanwezigheid bij het onderricht in zo'n statisch vak als de tandheelkunde niet mogelijk geweest reeds na luttele jaren een geperfectioneerde vorm van onderwijs tot stand te brengen? Men behoeft slechts het vrij uniforme onderwijs in het moederland der tandheelkunde, de U.S.A., als voorbeeld te nemen. Men gebruikt daar dezelfde instrumenten en de studenten studeren uit dezelfde boeken op een vijftigtal Dental Schools van overwegend uitstekende kwaliteit.

Onze hooggeleerde docenten hadden ongestoord hier hun onderwijs op kunnen afstellen, om het vervolgens te perfectioneren en ware het gelukt het sabattical jaar in onze lage landen te introduceren, zo hadden wij beschikt over schier volmaakte wijzen en waarlijke coryfeeën op het terrein van tandheelkundig onderwijs en onderzoek.

Maar dergelijke personen zijn slecht te verdragen en voor ons universitaire onderwijs even geschikt als ezels om de lier te bespelen'.

'Zij betonen zich namelijk onbruikbaar voor elke verrichting des levens. Nodig de wijze op een gastmaal en hij zal of door zijn nors stilzwijgen of door zijn lastige vragen het feest bederven.' Hij zal bij een gelegenheid als deze de aula moeten verlaten, 'omdat hij zijn zwartgalligheid niet terzijde kan stellen'.²

Deze pure theoretici zijn niet aangeraakt door de Zotheid en 'is niet al hetgeen er ter wereld geschiedt vol zotheid en wordt het niet door zotten en bij zotten tot stand gebracht?'²

En daarom beschikken wij niet over ideale docenten, noch over een volmaakt onderwijs. Daarom halen wij periodiek de hele zaak overhoop, om ons maar weer opnieuw te bezinnen, waarbij wij gestadig andere zijtakken van detailgebieden enten op de moederstam van het tandheelkundige onderwijs, waardoor de oorspronkelijke levenssappen van de conserverende en prothetische tandheelkunde, de mondheelkunde en de orthodontie steeds meer verdund worden.

'Wat heeft echter de vernuftige mensen aangespoord om zoveel, naar zij menen, nieuwe en uitstekende vakken van kennis uit te denken en aan het nageslacht over te leveren, behalve de dorst naar roem?'

'Ten koste van hoeveel nachtwaken, hoeveel zweet hebben de inderdaad grote zotten gemeend zich een zekere naam, de ij-

delste van alle bezittingen, en de aanspreektitel van 'hooggeleerde' te moeten kopen?² Maar zelden presenterden zij het terrein van hun leeropdracht dan ook blijmoedig. De eerste hoogleraar orthodontie, *Broekman*¹², was van mening dat de hem toevertrouwde discipline zich door een onjuiste biologische oriëntatie op het verkeerde pad bevond.

Nog somberder toonde zich zijn collega-prothetist, *Buisman*¹² in 1949 in zijn schildering van wat hij noemde 'de tragische kringloop van de tandeloosheid bij de geboorte tot haar wederkeer op latere leeftijd'. Mogen wij veronderstellen, dat hier speciaal de schijnwerper op de gebitselementen, de tanden en kiezen, gericht werd, met het tandvlees was ook iets aan de hand, getuige *Verdenius*' 'Pleidooi voor de rechten van het tandvlees'¹³. De hoogleraar in de conserverende tandheelkunde, *Van Amerongen*¹⁴, kende zijn vak ten tijde van zijn aantreden in 1959 beperkte mogelijkheden toe. Het einde van het autotrofe bestaan der conserverende tandheelkunde was in ieder geval in zicht, zodat hij riep om 'Extension for prevention'. De opvolger prothetist *Arnold*¹⁵ trof in 1959 een landschap aan, dat weliswaar volgens zijn beschrijving vol met technisch raffinement was, zoals 'gouden bruggen, fonkelende porcelainen omhullingen, glanzende veelarmige metaalconstructies en meerkleurige kunstharoplasten hier en daar tot in de bodem aan metalen fundamenteën verankerd', doch ook hij zocht onder meer naar nieuwe wegen in de richting van de preventie. 'Daar kan de röntgenbuis bij helpen', beloofde twee jaar later de eerste lector in de tandheelkundige röntgenologie *Van Aken*¹⁶, ervoor waarschuwend het röntgenapparaat vooral niet als een statussymbool te zien. Weinig maanden later luidde de eerste zin van *Flögel's* oratie: 'Het menselijk gebitsorgaan is in de huidige beschavingsperiode aan een toenemende bedreiging onderworpen'¹⁷ en passend bij deze constatering omhulde hij de gedrukte tekst van zijn betoog met een egaal zwarte rouwband.

Op tekstueel blijmoedige wijze kondigde *Derksen* in 1966 met de titel 'De jongste telg'¹⁸ de officiële acceptatie van de Gnathologie binnen de subfaculteit aan, welk specialisme volgens hem voortbouwde op wetenschappelijk werk van de zijde der orthodontisten, parodontologen en prothetisten.

Intussen hadden *De Boer* en *Dekker*, een combinatie van namen, die meer gedurende de eerste naoorlogse jaren vernomen werd, andermaal van zich doen spreken toen zij in hun openbare lessen het sociale perspectief schetsten van de Parodontologie in 1963¹⁹ en de Preventieve Orthodontie enige jaren later.²⁰

De Zotheid begon het toen langzamerhand welletjes te vinden met de uitbreiding van de tandheelkundige subfaculteit en *Smeets* kon in 1968 nu wel opmerken 'Het gezicht wil ook wat'²¹, voorlopig betraden slechts weinig orerende tandarts-kroondocenten dit kathedraal. Wèl presenteerde zich hier een opvolger van de tandheelkundige bacterioloog in 1975²² en werd het bestand verrijkt met een biochemicus in 1970²³ en een farmacoloog in 1977²⁴, terwijl *Derksen* op deze plaats terugkeerde en oreeerde over 'Motivatatie tot Innovatie' ter gelegenheid van de uitbreiding van zijn taak met 'De methodiek van het Tandheelkundig Onderwijs'.²⁵ Maar waar is de preventicus-eredoctor gebleven, zo zult gij vragen? Nu, de Zotheid had ook hier bemoeienis mee en zal het u uiteenzetten.

Weliswaar bekleedde *Backer Dirks* vanaf 1960 het lectoraat in de Bacteriologie van de Mondholte, maar werd niet reeds vermeld hoe de eerste naoorlogse kroondocenten, waaronder zelfs prothetisten het heil van de preventie verwachtten? En al had de lector in de Parodontologie op deze plaats een schot voor de boeg gelost met zijn uitspraak, dat Parodontologie gelijk aan Preventie is, op 1 september 1965 werd het Trojaanse paard van de alles omvattende, enige en echte preventie binnengehaald en bij *Backer Dirks* gestald. Deels omdat deze zich vijf jaar eerder reeds tijdens een openbare les aan de universitaire gemeenschap had gepresenteerd²⁶, deels op instigatie van de Zotheid, onthield hij zich van een tweede inaugurele rede. Anders zou duidelijk zijn geworden, dat er in de toekomst nog slechts voor een enkele klinische discipline naast de preventieve tandheelkunde een bescheiden bestaansrecht zou resteren.

Zo werd het stiller en stiller op deze plaats, doch daar weet de Zotheid ook nog andere en zelfs klemmender oorzaken voor aan te voeren.

Doch sluiten wij deze parade van redenaars voorlopig af met *Egyedi's* onderwerp, nu haast drie jaar geleden: 'Teamwork tussen snijdende specialisten'.²⁶ 'Die Welt gehört nicht dem Verstande, sondern der Leidenschaft' treft de Zotheid op het titelblad aan. Beter was geweest: 'Die Welt gehört nicht dem Verstand, sondern der Torheit!'

En dan volgt: 'Ruim 4½ jaar heeft het geduurd tot de vacature Mondziekten en Kaakchirurgie, die was ontstaan door het emeritaat van professor *Tjebbes*, kon worden vervuld. De voornaamste reden is geweest, dat sommige instanties en personen, die zich bezig moesten houden met deze vacature slechts een wazig beeld hadden van de Kaakchirurgie'. Viereneenhalf jaar om door een wazig beeld heen te dringen! Is hier een gevolgtrekking mogelijk

ten aanzien van het tweetal reeds meer dan vijf jaar bestaande vacatures bij de Conserverende Tandheelkunde? Daar moet dan wel een heel zware mist het zicht belemmeren!

Maar zo eenvoudig ligt het nu ook weer niet, want zoals uit het volgende chapter zal blijken, beschikt de subfaculteit sedert vier jaar over een zogenaamd 'structuurrapport', waarin de noden en de noten van de conservisten nauwkeurig staan opgetekend.

Doch laten wij eerst dit hoofdstuk afsluiten. Kunsten en Wetenschappen vinden hun oorsprong in ijdele roemzucht. Die wetenschappen vermeerderd, vermeerderd smart en in wijsheid is veel verdriet, heeft Prediker al opgemerkt.²⁸ Men zou de Zotheid moeten toestaan met haar dwaasheden het tandheelkundig instituut van klaaghuis tot huis der vreugde te maken.²⁹ Dat moet temidden van zoveel jonge mensen toch niet al te moeilijk zijn? 'Door mijn goedertierendheid zijn de studenten zo weinig mogelijk wijs en ergeren zij zich daarom niet al te snel.'

Doch bij de ouderen, bij de docenten, 'die door ondervinding en wetenschappelijk onderwijs enigszins mannen in het verstand beginnen te zijn, verdooft de glans der schoonheid, vertraagt de vlugheid, verkoelt het vuur der geestigheid en verslapt de frisse kracht'.³²

O, vonden deze ouderen iets terug van hun jeugd en herkenden zij het spelelement in het onderwijs. En vonden zij bovenal elkander. Zij zouden samen eens 'opruiming moeten houden onder de muizenissen, die thans de aller dwaaste wijzen nacht en dag van alle kanten kwellen'.³²

Misschien zou dit de mogelijkheid om nieuwe docenten te vinden, ten goede komen.

5. Enige gevolgen van de democratisering van de subfaculteit der tandheelkunde: structuurcommissie, 'permanente' vacatures, lectoren benoemd tot hoogleraar en beoordeling van wetenschappelijk personeel

De leer der democratie inspireerde de Zotheid om de op roemzucht berustende professorale werkzaamheden een begeleiding te geven door de instelling van een subfaculteitsraad met vele commissiën. Aanvankelijk deden de hooggeleerde zotten zelf braaf mee en omringden hun eigen benoemingsprocedure met zoveel vereisten en veiligheidsmaatregelen, dat hierna iedere vacature jaren van voorbereiding ging vergen om tenslotte, zoals wij reeds eerder zagen, onvervuld te blijven.

Aan een dergelijke benoemingsprocedure liet ik echter een minstens even arbeidsintensief gebeuren voorafgaan, want 'wazige beelden' leverden kennelijk bezwaar op en zo ontstond het instituut der structuurrapporten.

Structuurcommissies

De ideale en dus niet bestaande toestand is, dat een vakgroep beschikt over een planning, die is afgesteld op het totale ontwikkelingsplan van de subfaculteit.

Bij afwezigheid van beide gegevens ontbreekt de basis van een beproefde structuur en zal dus een breed samengestelde commissie moeten trachten de bestaande en toekomstige werkzaamheden te beschrijven, nadat zij zich op de hoogte heeft gesteld van de mening van de betrokken vakgroep over haar taak. Daarnaast zal ook de mening van andere vakgroepen en van de onderwijs-, research- en de ontwikkelingsplancommissie moeten worden gepeild.

De werkzaamheden nemen nu een aanvang en de eerste zittingen zullen besteed worden aan de definiëring van de betreffende discipline (of subdiscipline).

Hierna concentreren de besprekingen zich rond de hoofdstukken Onderwijs en Onderzoek. Daar zich het eerste altijd in een staat van reorganisatie of herprogrammering bevindt, wordt thans over een ideale uitlaat beschikt voor alle divergerende inzichten over de opleiding en monden de frustraties over de ontbrekende of niet door iedereen geaccepteerde inzichten van de Onderwijscommissie uit in een eigen visie en een nieuwe schets van het onderwijs.

Wil men grondig te werk gaan, zich niet vergalopperen aan een onmogelijke belasting van de studenten of alvast de buit aan onderwijsuren binnenhalen, zo vergt de studielastclaim een onderbouw door het opstellen van zogenoemde leerdoelstellingen. Dit specialistische karwei vergt van een subcommissie een halfjaar.

Intussen beproeven andere deelcommissies hun krachten op verwante onderwijskundige hoofdstukken, zoals het postacademisch onderwijs en de relatie met H.B.O.-opleidingen. Het laatste is uiterst hachelijk, want – om een voorbeeld te noemen – een opleiding van mondhygiënistenvormt een regelrechte bedreiging voor het niveau van het wetenschappelijk onderwijs. Een andere groepering werpt zich nu op het hoofdstuk Wetenschappelijk Onderzoek.

Hoewel het tot de taak van de toekomstige functionaris behoort te zijner tijd samen met zijn vakgroep het researchprogramma vast te stellen, wil men hem toch op basis van de aanwezige specifieke kennis binnen de Subfaculteit al vast een handreiking doen in de vorm van een ambitieus programma van onderwerpen.

Terloops worden verder enige algemene suggesties over het karakter van de uit te voeren research gedaan: het moet al of niet interdisciplinair 'uitstralen', het moet fundamenteel of klinisch geïntereerd zijn of

beide eigenschappen bezitten (!) en ook is een sociale relevantie aanbevelenswaardig.

Wanneer de besprekingen over onderwijs en onderzoek dringend tot een afronding moeten komen, omdat de uitgetrokken tijdstermijn voor de werkzaamheden al enige malen verlenging behoeft, gaat men in versneld tempo over tot het beschrijven van de organisatiestructuur, waarna het klapstuk komt: het vaststellen van de materiële en personele voorzieningen. Het concept wordt nu commentariseerd door het bestuur der Subfaculteit, alle tien de vakgroepen, de onderwijs-, de research- en de ontwikkelingsplancommissie en het hoofd van het Bureau Onderwijs- en Studiezaken.

Alle instanties worden hierdoor in de gelegenheid gesteld hun commentaar schriftelijk in te dienen, waarna de structuurcommissie het rapport bijstelt, dat nu gereed is voor reproductie en toezending aan de Raadsleden. Bij een vlotte gang van zaken is het nu anderhalf jaar later en kan volgens de democratische spelregels de behandeling van het rapport aanvangen. Uiteindelijk heeft de commissie een degelijk werkstuk tot stand gebracht. Doch bij het goedkeuringsbesluit van de Raad komt de Zotheid wel om de hoek kijken, want daar wordt de toevoeging aanvaard, dat binnen het kader van een nog op te stellen beleidsplan prioriteiten zullen worden gesteld en dat wellicht zal blijken, dat bepaalde wensen niet of niet in hun geheel kunnen worden gehonoreerd.

Slechts de inleiding van de benoemingsprocedure werd hierboven beschreven: onder harmonieuze omstandigheden en niet in de verwachting op een langdurig vice-versa verkeer naar de Kromme Nieuwe Gracht. Hoe veel gecompliceerder is de hierna aanbreekende fase, waarin een benoemingsadviescommissie wordt benoemd, die nu passende kandidaten moet trachten te vinden.

De Zotheid merkte eerder op: Na vele jaren van voorbereiding kunnen sommige vacatures een blijvend karakter krijgen en met hen de ingestelde commissies. Zo bewijst Stultitia de grage babbelaars haar diensten, maar om het resultaat van haar grollen wat minder doorzichtig te maken, heeft De Zotheid gemeend het hooglerarendom te moeten uitbreiden met de lectoren, waarbij het vermaak van deze laatste ijdeltuiten in hun zogenaamde bevordering zo groot was, dat de zich gelijktijdig voltrekkende salaris-nivellering van de eerste groep onbemerkt bleef.

Met de kwartgoden deed ik iets vergelijkbaars door de personeelsbeoordeling in te voeren: een geheime procedure, waarover ik dus niet mag uitweiden en waardoor ik moet volstaan de toekomstige studenten te verzekeren, dat ook de wetenschappelijke

hoofdmedewerkers van het toneel gaan verdwijnen. Slechts de uiterst roemzuchtigen zouden nog een kans maken, ware het niet dat zij zich niet kunnen ontplooien omdat hun tijd volledig in beslag wordt genomen door het beoordelen van de instructeurs.

En hierom sterven de topstaven met hun professoren uit en heeft de toekomstige tandheelkundige student alleen van doen met secretaresses en instructeurs – een situatie die in de praktijk weinig verschilt met de huidige.

Slechts één afdeling zal aan dit lot kunnen ontkomen, omdat men hier over een Stichting 'Openbaar Kunstgebit' beschikt, die zich mogelijk in de vorm van een Bijzondere Universiteit in traditionele glorie zal kunnen handhaven.

6. De zorg voor het onderwijs en de tandheelkundige studenten

Wanneer een destijds door *Derksen* geciteerde uitspraak ook maar een grond van waarheid heeft, kent het tandheelkundig instituut weinig capabele practici. In het gememoreerde aforisme werden drie categorieën van vakbeoefenaars naar capaciteit onderscheiden: degenen, die het vak beheersen en het hierom uitoefenen, de minder begenadigden, die volstaan met er onderwijs in te geven en een groepering, die ook hier moeite mee heeft en daarom de tijd besteed met te filosoferen, te politiseren of te reorganiseren.

Menigmaal zie ik volgens afspraak toehoorders de oren instemmend bewegen. Edoch, het zijn dan de oren van de een, dan weer van de ander. 'Zo lachen zij elkander ook beurtelings uit en verschaffen zich een wederkerig genoegen. En ook zal men niet zelden zien, dat de grootste gek lacht om de kleinste. Maar laat een ieder tenminste dit steeds voor ogen houden, dat het schoon is door de Zotheid te worden geheeld.'²

Toch zijn door alle tijden heen vergelijkenderwijze de resultaten van het tandheelkundig onderwijs heel behoorlijk geweest, hetgeen kan worden toegeschreven aan de unieke en ideale leersituatie van het klinische onderricht bij de patiëntenstoel. Voor de toekomst past evenwel één ernstig bedoelde waarschuwing: bij de reeds thans te constateren gerechtvaardigde ontevredenheid over zijn overbelasting, moet men 'zuinig zijn' op de tandheelkundige student.

Blijft de wettelijke bevoegdheid van de subfaculteit met betrekking tot het onderwijs beperkt tot het uitzetten van de hoofdlijnen, zeker behoort hiertoe het zorgdragen voor de naleving van de doelstellingen van het universitaire onderwijs.

Eén der opgaven is het aandacht schenken aan de bevordering van maatschappelijk verantwoordelijkheidsbesef.

En nu kunnen wij geheel voorbijgaan aan de vraag op welke manier dit het best kan geschieden – vele vormen zijn denkbaar – wanneer het volstoppen van de werkroosters met honderden uren practica en colleges ongestoord doorgang vindt, verkiest het woord 'universitaire opleiding', dat wij toch zo graag te pas en te onpas hanteren, iedere betekenis en maakt het weinig uit of ons instituut op de Utrechtse campus staat of in Stadskanaal.

Hoewel zij niet de indruk moeten krijgen, dat dit gebeurt, moet er voor studenten worden gezorgd. Niet omdat zij anders overwerkt geraken, want voor het zo ver komt bouwen zij zelf wel hun veiligheden in, maar om een klimaat te scheppen, waarin verdere ontplooiing van persoonlijkheid géén kans loopt verstikt te worden door een overladen programma, dat in heilloze competitie moet worden afgewerkt. De student van heden is immers de collega van morgen? Wij verwachten meer van hem dan louter vakbekwaamheid.

Hierbij aansluitend moet de betekenis van een verdere ontplooiing van de tandheelkundige onderwijsontwikkeling worden onderstreept, met als moeilijk doch uiterst gewichtig onderdeel het in 1971 ook door *Derksen* bepleite vaststellen van zogenoemde performance criteria: de criteria, die gehanteerd moeten worden om tot een zoveel mogelijk objectieve beoordeling van de studentenprestaties te komen: door de docenten en door de studenten zelf.

Is het mogelijk wat gewaagd om in een tijdperk van vermindering van middelen te spreken over de kwaliteit van het onderwijs, kortzichtig zou het zijn in de naaste toekomst niet alles in het werk te stellen tot verdere ontplooiing van het beoogde onderwijskundige onderzoek te komen.

Overigens, hoe groot is niet ons aller belangstelling voor het onderwijs. De vele rapportages boden talloze malen, zoals in 1970³⁰ en 1977³¹ de mogelijkheid tot het invoeren van waarschijnlijk hoogst nuttige verbeteringen. Maar het in acht nemen van de procedurele vormen of juist het tegenovergestelde: een terzijde stellen van het nodige overleg, bleken zo veel tijd te kosten, dat bij sommige pioniers het aandachtsveld zich verplaatste en anderen vermoeid geraakten.

Het laat zich verklaren, dat de aldus ontstane onlust een uitweg behoeft en plotseling op schier geïmproviseerde wijze met unanieme stemmen een project bij de horens wordt gevat. De bedoelingen zijn nobel, maar het criterium van 'wetenschappelijk verantwoord' wordt in een dergelijk geval niet aangelegd. Dan zijn wij op de 'Utrechtse toer', en werd reeds eerder buitenlandse oriëntatie bepleit, soms blijken de IJssel, de Waal en de Amstel gelijke geografische onoverkomelijkheden als de Atlantische Oceaan te zijn voor het zo noodzakelijk overleg.

Verschillende toebehoorders bewegen nu de oren. Die van de leden van andere subfaculteiten denken: 'Vandaag zijn wij wél van verre naar Utrecht gekomen' en de oren van de vertegenwoordigers van de Nederlandsche Maatschappij tot Bevordering der Tandheelkunde bewegen niet alleen doch spitsen zich:

'Zou dan soms ons rivierenstelsel oorzaak zijn van het schaarse overleg met het tandheelkundig onderwijs en deden wij wel goed ons nieuwe Maatschappij Huis aan de andere kant van de Kromme Rijn op te trekken?' gaat door hen heen.

De praktijkperiode

Laten wij met iets verwarmends eindigen. De Zotheid zal u over haar jongste schepping verhalen: het zogenoemde praktijkjaar, of – zoals het veelbelovend luidt –: 'een eerste aanzet voor een stukje vernieuwing van het tandheelkundig onderwijs'.

In de aanvang van de zeventiger jaren bedachten de deskundologen iets nieuws voor het tandheelkundig onderwijs. Hierdoor zouden generaties instructeurs en studenten zo in beslag zijn genomen, dat zij nauwelijks tot enige bijkomende arbeid van betekenis zouden komen. Volgens bedoeld plan zouden de tandheelkundige studenten ter afsluiting van hun studie een geheel jaar echt de praktijk uitoefenen. Tot dusver was het in feite toch allemaal maar kinderspel geweest. Maar nu ging het in de eerste plaats om het verband tussen de studievakken, dat niemand tot dusver had onderkend.

Iedere patiënt, die een uitvoerige behandeling behoeft, zou door één en dezelfde behandelaar op één en dezelfde plaats successievelijk worden geëxtraheerd, zo nodig gereguleerd en gecuretteerd, om tenslotte te worden gerestaureerd. Aldus werden volgens de eerste doelstelling de vaardigheden geïntegreerd. Maar er was ook een tweede motief voor deze innovatie: namelijk het leren doen van concessies. Insiders zullen misschien willen opmerken, dat het goedkeuren van de prestaties van de studenten gedurende de voorafgaande jaren één voortdurende concessie had betekend, maar thans ging het om concessies, die in de latere praktijk een welkome reductie van de declaraties zouden inhouden. Met andere woorden: het doel was voor een ieder een tandheelkundige oplossing te vinden, die goedkoopte paarde aan goede kwaliteit.

Nadat zich enige disciplines, waaronder de kindertandheelkunde, al spoedig hadden teruggetrokken, werd de conserverende en een deel van de prothetische tandheelkunde het lot van de versmelting beschooren. Hierbij zou te Utrecht als novum het besef worden geïntroduceerd dat kinderen niet tot de gewone praktijkvoering worden

gerekend en dat aan het gebit van de volwassene een patiënt vastzit, compleet met niet alleen bijbehorende ledematen maar ook een ziel.

Daar had men aan zijn eigen ogen niet voldoende, maar behoefde men tevens de hulp van 'gamma-ogen': psychologen, sociologen en agologen. Degene, die verwacht, dat de studie voor dit alles een jaar zou worden verlengd, komt bedrogen uit. De studieduur bleef zelfs niet eens gelijk, maar werd een jaar verkort. En nu zult u mogelijk denken, dat andermaal ook hier de Zotheid de hand in heeft gehad, maar dan overschat u haar toch. Neen, deze maal werd Stultitia overtroffen door de Onderwijscommissie. Evenals dit met andere aanslagen wel gebeurt, eist zij de verantwoordelijkheid voor een en ander voor zich op en moest de Zotheid genoegen nemen met wat ludiek bijwerk.

Werd de studieduur aldus verkort in plaats van verlengd – laat ik naar gebruik in *Erasmus' colloquia*³² enkele figuren met gefinancierde namen bij u invoeren – een zekere *Stefanus* kreeg de opdracht het laatste jaar van de gekortwiekte curriculumtijd geleidelijk schoon te schoffelen voor het illustere doel der geïntegreerde beoefening van de tandgeneeskunst.

Nu, daar wachtte heel wat onkruid op *Stefanus* en zijn mede-Boswachters. En toen de studenten maar steeds de bomen niet konden of wilden ontwaren in het *Bos*³³, heeft de Zotheid een handje geholpen door het planten van een Slotboom, wiens bladeren ritselden gelijk eens het riet in koning Midas' sage en onze studenten vermanend het geheim toevertrouwen³⁴:

'Doet toch vooral uw best, gij toekomstige tandartsen, want anders stuur ik mijn ziekenfondscontroleurs naar u toe, doet uw best en bedenkt: de gouden jaren zijn voorbij en de room is er af!'

Voor de assistentie tijdens de praktijkperiode werden de specialisten aan een aantal subdisciplines onttrokken, die door gewone geesten werden vervangen, omdat het daar wel wat lijden kon. Het verweer van de eersten, dat zij minder ervaren waren in de beoefening van de dagelijkse praktijk sneed geen hout, want zij konden hun licht opsteken bij de studenten. Het werd niet meer als billijk geoordeeld, dat de studenten na vier jaar een steentje bijdroegen aan de nascholing van hun docenten, als onderdeel van de zogenoemde 'stafftraining'.

Wanneer de Zotheid er tenslotte in slaagt door toevoeging van een vleugje examenvereisten wat 'tijddruk' te creëren, is ook zij over haar bijdrage aan het praktijkjaar hoogst tevreden.

Gij vindt misschien dat ik mijzelf ophemel, maar 'wat is gepaster dan dat de Zotheid haar eigen loftrompet steekt? Niemand

kan immers een sprekender beeld van mijzelf geven dan ikzelf – of ik moest soms aan een ander beter bekend zijn dan aan mijzelf?'²

Maar ook de Zotheid staat onder 'tijddruk' en zo vermeld ik als slot mijn laatste snaaksheid.

Ik heb aan een alternatief groepje, dat ik ter onderscheiding van de algemene bende 'de bende van vier' doopte, verzocht of het praktijkjaar niet wat eerder zou kunnen beginnen. En ziet – hiertoe blijken mogelijkheden te bestaan. In een wat verdere toekomst kan zelfs gehoopt worden op een samengaan met het patiëntencontact in het eerste studiejaar, waardoor het ideaal van een volkomen representatieve start van de tweefasenstructuur van het wetenschappelijk onderwijs althans aan de Sorbonnelaan is verwezenlijkt.

8. Besluit

De Zotheid zou hedenmiddag nog op vele

zaken nader kunnen ingaan. Zij beschikt over een schier onuitputtelijke voorraad sotternijen . . .

'Maar ik heb reeds lang mijzelf vergeten en de mij gestelde perken overschreden. Doch herinnert u niettemin dit Griekse spreekwoord: 'Een gek kan ook dikwijls een woordje dat van pas is, spreken.' Ik zie dat ge nog aan het slot een samenvatting verwacht, maar gij zijt al heel dwaas als gij meent dat ik mij na zulk een stortvloed van woorden nog herinner, wat ik gezegd heb.

Het oude spreekwoord luidt: 'Ik haat de man, die niet vergeet wat onder het drinken is gezegd'; het nieuwe: 'Ik haat de man, die niet vergeet wat hij bij het luisteren heeft gehoord!'

Velen uwer zullen het ogenblik gekomen achten voor een goede dronk en een edele conversatie.

Daarom: 'Vaart wel, toont uw bijval, leeft wel en heft het glas, Gij meest gevierde Dienaren der Zotheid.'²

Noten:

- Bernet Kempers, K. Ph.: Muziekgeschiedenis. 3e druk. Rotterdam, W. L. & J. Brusse, 1943; p. 83.
- a. Erasmus, Desiderius. De lof der zotheid. Vert. uit het Latijn van J. B. Kan; uitgeg. en van verklarende noten voorz. door A. H. Kan; met pentekeningen van Hans Holbein de Jongere. 16e dr. Utrecht etc., Het Spectrum, (Prisma 547.)
- b. Erasmus, Desiderius. De lof der zotheid. Vert. uit het Latijn van A. J. Hiensch; met verklarende noten en ills. Naar de originele pentekeningen van Hans Holbein de Jongere, 6e dr. Utrecht etc., Het Spectrum, 1969, (Prisma 1359.)
- Huizinga, J.: Erasmus. 6e druk. Rotterdam, A. D. Donker, 1978; p. 87.
- 200 skeletten van syfilis-lidjers werden gevonden ter plaatse van het vroegere Sint Job's Gasthuis bij Hoog Catharijne 8. Utrechts Nieuwsblad, 4 februari 1981.
- Erasmus en zijn tijd; catalogus van de tentoonstelling in het museum Boymans-Van Beuningen te Rotterdam, Rotterdam, 1969. Deel 2, afb. 7.
- Van tandmeester, en tandartsen, 100 jaar tandheelkundig onderwijs in Nederland.
- Erasmus, Desiderius. In laudem Encomium artis medicae. Redevoering over den Lof der Geneeskunde.
- Baumann, E. D.: Medisch-historische studiën over Des. Erasmus. Arnhem, G. W. van der Wiel & Co, 1953.
- Rijntjes, G.: Nieuwjaarstoespraak van de Secretaris der Rijksuniversiteit Utrecht op 5 januari 1981.
- Argus. Utrechts Universiteitsblad 12, No. 18: jr. 16, 9 januari 1981.
- Broekman, R. W.: Merkwaardige overeenkomsten in de ontwikkeling van Geneeskunde en Orthodontie. Inaugurele rede Rijksuniversiteit Utrecht, 1949.
- Buisman, P. H.: Het bijzondere systeem: de Kaken. Inaugurele rede Rijksuniversiteit Utrecht, 1949.
- Verdenius, H. H. W.: Pleidooi voor de Rechten van het Tandvlees. Openbare les Rijksuniversiteit Utrecht, 1957.
- Van Amerongen, J.: 'Extension for Prevention', Inaugurele rede Rijksuniversiteit Utrecht, 1959.
- Arnold, L. V.: Uiteenlopende tendensen in de tandvervangkunst. Inaugurele rede Rijksuniversiteit Utrecht, 1959.
- Van Aken, J.: Groei en grenzen van de Tandheelkundige Röntgenologie. Openbare les Rijksuniversiteit Utrecht, 1965.
- Flögel, G. E.: Prothetiek en etische rehabilitatie. Inaugurele rede Rijksuniversiteit Utrecht, 1966.
- Derksen, A. D. D.: De Jongste Telg. Openbare les Rijksuniversiteit Utrecht, 1966.
- Dekker, G.: Sociaal perspectief der parodontologie. Openbare les Rijksuniversiteit 1963.
- Boer, M. de: Sociaal perspectief van de preventieve Orthodontie. Openbare les Rijksuniversiteit Utrecht, 1966.
- Smeets, H. J. L.: Het gezicht wil ook wat. Inaugurele rede Rijksuniversiteit Utrecht, 1968.
- Stoppelaar, J. D. de: De aanslag op onze tanden. Openbare les Rijksuniversiteit Utrecht, 1976.
- Tonino, G. J. N.: Van molair tot molaar. Openbare les Rijksuniversiteit Utrecht, 1970.
- Wimersma Greidanus, Tj. B.: Het centrale zenuwstelsel en het endocriene systeem. Openbare les Rijksuniversiteit Utrecht, 1977.
- Derksen, A. D. D.: Motivatie tot Innovatie. Inaugurele rede Rijksuniversiteit Utrecht, 1971
- Backer Dirks, O.: Tandcariës. Openbare les Rijksuniversiteit Utrecht, 1960.
- Egyedi, P.: Teamwork tussen snijdende specialisten in het maxillo-faciale gebied. Inaugurele rede Rijksuniversiteit Utrecht, 1978.
- Prediker 1, 18.
- Prediker 7, 4.
- Interne nota van de Onderwijscommissie I van de Subfaculteit der Tandheelkunde, november 1970.
- Structuur van de vakgroep Conserverende Tandheelkunde, Eindrapport, Subfaculteit der Tandheelkunde, mei 1977.
- Erasmus, Des.: Een twaalfal samenspraken. Uit het Latijn vertaald door N. J. Singels. Amsterdam, Wereldbibliotheek 1906.
- BOS: Bureau Onderwijs- en Studiezaken van de Subfaculteit Tandheelkunde te Utrecht.
- In de Griekse mythologie werd Midas door Apollo voor een vergrijp met ezelen gestraft. Slechts zijn kapper wist, dat Midas deze onder zijn muts verstopte. Toen hij dit geheim aan een plas verklapte, groeide daar weldra riet, dat fluitend het geheim algemeen bekend maakte.
- De tekst in 'Honderd jaar tandheelkundig onderwijs in Nederland' slaat, volgens mededeling van Dr. F. E. R. de Maar te 's-Gravenhage, op Erasmus' De Civitate, pag. 1035, sub Dentium cura en Lotio.
- Afbeeldingen naar de 'pentekeningen van Hans Holbein den Jongere' uit De Lof der Zotheid van Desiderius Erasmus, achtste druk – 161/176e honderdtal, Wereldbibliotheek N.V., Amsterdam 1942.